

Rettssikkerhetens grenser

"Quis custodiet ipsos custodes?"

(Latinsk munnhell: "Hvem vokter vokterne?")

Feliks Dzerzjinskij het mannen som grunnla Sovjetunionens hemmelige politi – den beryktede *Tsjeka*, forløperen for det enda mer beryktede *KGB*. For ettertiden er han også fortsatt kjent for utsagnet *"Det er bedre at 100 uskyldige blir henrettet enn at én skyldig går fri"*, - en handlingsregel som hans etat skulle følge til punkt og prikke. Dzerzjinskij's motto illustrerer grunnprinsippet for et samfunn hvor *rettssikkerhet* mangler. Rettssikkerhet er ikke – hva mange synes å tro – en garanti for at forbrytere får sin velfortjente straff. Rettssikkerhet er det vern vi alle har eller burde ha for at *ingen* – det være seg brave samfunnsborgere som deg og meg, samfunnets tapere, asosiale individer eller endog notorisk kriminelle elementer – blir dømt og straffet for en handling som man *ikke* har begått. Rettssikkerheten er vår beskyttelse mot de overgrep som samfunnet – representert ved *statsmakten* - kan påføre oss. Overfor statens maktmidler står vi alle, endog den mest ressurssterke, maktesløse. Uten rettssikkerhet blir alle de øvrige menneskerettigheter og borgerrettigheter som vi måtte ønske å påberope oss, kun tomme ord. Derfor er rettssikkerheten den viktigste av alle de goder det organiserte, siviliserte samfunn kan by på.

FN har fortalt oss at Norge er verdens beste land å bo i, og vi vet at *"det er typisk norsk å være god"*. Som nordmenn ser vi det nærmest som en selvfølge å kunne å smykke oss med forestillingen om at Norge er en rettsstat, et land hvor rettssikkerhet råder. Meningsmålinger og holdningsundersøkelser viser at politi og dommere er blant de yrkesgrupper som nyter høyest troverdighet og tillit. Og da skulle vel alt være såre vel?

Forsvarsadvokaten Erling Moss hevdet i en kronikk i Aftenposten 4. mars 1998 ("Justismord – de klassiske trekk") at det her i landet hvert år – lavt regnet – avsies mellom 25 og 75 feilaktige fengselsdommer. Det påfallende er ikke påstandens lave presisjonsnivå. Betydelige usikkerhetsmomenter (mørketall, subjektivt skjønn og fravær av kvalitetssikret

statistikk) gjør at slikt nødvendigvis er vanskelig å tallfeste eksakt. Det påfallende er at påstanden ikke ble imøtegått eller tilbakevist fra autoritativt hold. Påstanden syntes heller ikke å ha vakt særlig oppsikt blant en almenhet som øyensynlig har ment at denslags er vel ikke noe stort problem å bry seg om.

Rett skal være rett: *Noe* har skjedd i de senere år. Vi fikk ifjor en *Kommisjon for gjenopptagelse av straffesaker* (den såkalte ”Justismordkommisjonen”). Enkelte angrende dommere har ivret for gjenopptagelse – med sikte på frifinnelse – av saker hvor de selv i sin tid avsa straffedommer. Og vi har endog opplevd at tidligere drapdømte er blitt frifunnet av domstoler som mange år senere har kommet til at vedkommende påviselig ikke kunne ha begått de drap som de ble dømt for. Som det mest spektakulære eksempel i så måte kan nevnes nylig avdøde Fritz Moen, som *Aftenpostens* politiske redaktør Harald Stanghelle i en artikkel 5. april betegnet som ”offeret for et av norsk strafferettspleies verste justismord”.

Samme Stanghelle har også noe å fortelle oss om justismordets vesen: ”*Justismordets innerste vesen er systemets tillærte sikkerhet i møte med den utstøtte*”. Derfor – fremholder han – er det en illusjon å tro at det ikke fortsatt vil skje justismord i norske rettssaler. Justismordet skjer jo nesten aldri av hevngjerrig ondskap, men som resultat av et selvsikkert systems tro på egen fortreffelighet. I møte med ”den utstøtte”, og med selve forbrytelsen som resonansbunn, elimineres en åpenhet for andre løsninger enn den ”systemets” menn og kvinner selv trekker opp.

Hvordan kan dette ha seg? Det er *ikke* – som enkelte kanskje ville mene – fordi norsk politi og rettsvesen er korrupt. Tvert imot, i så fall ville en betydelig andel av dem som blir uskyldig dømt ha kunnet ty til bestikkelser for å gå fri. I stedet for korrupsjon finner vi noe som er en adskillig større trusel mot rettssikkerheten: Bekvemmelighetshensyn i kombinasjon med ukritisk tro på egen og kollegers ufeilbarlighet. Ofte enn menigmann gjerne vil tro, arter mønsteret i straffesaker seg som følger: Utgangspunktet er at en mer eller mindre velmenende polititjenestemann feilaktig får for seg at N.N. burde siktes for et straffbart forhold. Dermed settes samfunnets maktapparat i sving med det ene formål å få N.N. dømt. Det er satt igang en prosess som ingen vil føle seg beføyet til å stoppe; en prosess med kafka'ske overtoner, drevet frem av sin egen ubønnhørlige dynamikk og ugjennomtrengelige logikk: For det første ville det ikke være særlig hyggelig for politimesteren å overprøve sin underordnede. Greiere da å holde fingrene av fatet og la saken gå sin gang. Dernest – når politiet hadde utferdiget siktelsen, ville det være temmelig ukollegialt – ja rett og slett

usolidarisk – av påtalemyndigheten å unnlate å reise straffesak mot N.N. (som på dette stadium formodentlig også ville være i ferd med å anta en stadig mer skurkaktig fremtoning). Når saken så kommer for retten, ville det være trompete, ufølsomt, ja simpelthen umusikalsk av dommeren ikke å ta aktors begjæring til følge. Etter alt dette fine forarbeidet måtte man jo forutsette at N.N. var skyldig!

Men – som redaktør Stanghelle fremholder – er det altså ”*den utstøtte*” som blir offer for justismord. De ”*utstøtte*” – det er ”*de andre*”: Samfunnets tapere, asosiale individer og stort sett kriminelle elementer – ikke *oss selv*. Og da gjør det vel ikke så mye, selv om noen av oss har lært at ”*Du skal ikke tåle så inderlig vel, den urett som ikke rammer deg selv*”? Tro det, den som vil. Men under uheldige omstendigheter kan hvem som helst av oss oppleve å være en av de utstøtte, - det er tilstrekkelig å ha vært på feil sted til feil tidspunkt. Dersom rettssikkerheten skal være reell, må den være udelelig – ikke gradert etter rang, stand og persons forut antatte anseelse.

Men, kan man spørre – hva med kravet til *bevis*? Er det ikke så at en eventuell tvil skal komme tiltalte til gode? Og er det ikke så at skyldsspørsmålet må bevises, ”*hinsides all rimelig tvil*”? Glem det – slikt hører hjemme i amerikanske detektivfilmer. Eller – paradoksalt nok – i rettspleien i land med regimer som vi ikke har til vane å sammenligne oss med, regimer med de sletteste rulleblad når det gjelder å respekteres sine borgeres rettssikkerhet. Reelt, ja – men ikke formelt. Nettopp slike regimer har gjort seg ekstra påpasselig møye med å sørge for at de formelle rettsregler, herunder de formelle krav til bevisførsel, oppfylles. Ikke uten grunn er det blitt sagt at ”*Hykleriet er lastens hyldest til dyden*”. Derfor har man ofte kunnet se at lastefulle regimer har opptrådt som om de har følt et særlig behov for å fremstå som ryddige og uklanderlige i sin etterlevelse av formelle rettsregler. Utenforstående observatører har saktens undertiden vært i stand til å gjennomskue hulheten i farsemessige rettssaker, hvor regimemotstandere blir straffedømt på grunnlag av falske ”bevis”, men andre ganger (jfr. Stalins ”Moskva-prosesser” på slutten av 1930-tallet) har narrespillet gått rett hjem.

Som *bevis* i straffesaker regnes gjerne forhold som *tilståelser*, *tekniske bevis*, og (uavhengige) *vitneforklaringer*. Alt dette kan jukses med. Tilståelser kan fremskaffes gjennom ulike former for trusler og tvang. Tekniske bevis kan plantes, fabrikeres eller forfalskes. Vitner kan trues eller bestikkes. Men at *formelle* rettsregler følges, for iallfall å skape et skinn av troverdighet når det gjelder krav til bevisførsel, har forfatteren av disse linjer ved selvsyn

kunnet observere fra mangeårige opphold i land som den fordums Sovjetunionen, Nigeria under tidligere tiders militærjunta-styre og apartheid-tidens Sør-Afrika.

I Norge behøver vi ikke ta slike hensyn – vi er jo allerede i vår selvforståelse så prektige at vi ikke behøver å hykle på oss en slik påpasselighet i å følge formelle rettspleieregler. Vårt systems ”tillærte sikkerhet” – det være seg i møte med ”den utstøtte” eller med andre som måtte være så uheldige komme i systemets vei – er så grunnfestet i sin ufeilbarlighet at *bevisførsel* nærmest blir for en utidighet å regne, en brysom formalitet som man kan ta tilsvarende lett på. I tillegg kommer det forhold at vårt politi og rettsvesen har utviklet en øyensynlig telepatisk evne til å tyde og påvise en siktet persons *hensikter*. Dette er et viktig verktøy i arbeidet for å utvirke domfellelse, i og med at ikke bare kriminelle *handlinger* er straffbare, men også en antatt *hensikt* om å begå en slik handling. Slike hensikter kan riktignok være vanskelige å bevise, men det spiller mindre rolle hvis man kan dispensere fra de gjengse krav til bevisførsel.

Derfor kan du i Norge risikere å bli straffedømt for *forsøk* på, eller *medvirkning til forsøk* på å begå en straffbar handling, uten at det nødvendigvis er påvist at angjeldende handling faktisk fant sted, eller ble forsøkt begått.

Nidkjærhet som bunner i et sterkt faglig eller moralsk engasjement, kan være en respektabel egenskap, men kan også føre til et tunnelsyn hvor man kun er i stand til å se én mulig utgang på en problemstilling. I straffesaker – saker som i sin konsekvens vil kunne berøve et uskyldig medmenneske dets frihet, integritet og medborgerlige aktelse – kan dette være livsfarlig.

Det er viktig og positivt at vi har fått en ”Justismordkommisjon” – en instans som kan gjøre det mulig å gjenåpne straffesaker og få omgjort urettmessige domfellelser. Men kommisjonen er et organ som først kommer inn i bildet i saker hvor urett allerede er skjedd. Den store utfordringen må være å vinne bedre forståelse i vårt rettshåndhevelses- og rettspleiesystem for at systemet faktisk er feilbarlig, og at det derfor påhviler samme system og dets aktører et særlig ansvar for å sørge for at enkeltmenneskers skjebner ikke ødelegges ved at grunnleggende rettsregler tilsidesettes. Prinsippene om at ”tvilen skal komme tiltalte til gode” og at straffeskyld må bevises ”hinsides all rimelig tvil”, må komme til heder og verdighet og ikke betraktes som naive floskler som hører hjemme i Detektimen. En slik holdningsendring vil bare kunne oppnås gjennom åpen offentlig debatt, hvor almenheten bevisstgjøres og

søkelyset rettes mot problemet. Her har pressen en særlig oppgave, og Aftenpostens politiske redaktør fortjener honnør for å ha engasjert seg i så måte.